

Radiolyssnarnas visor

Sven-Bertil Jansson

Sommaren 1947 påbörjades en insamling av folkvisor som byggde på samarbete mellan radion och dess lyssnare.¹ Den gav ett mycket omfattande resultat. De bidrag som kom in har uppskattats till drygt 10000 visuppskrifter; räknar man också med visor i insända skillingtryck når man upp till ca 13000.² I en rapport till chefskollegiet vid Radiotjänst den 22 april 1950 blickar Olof Forsén tillbaka och slår fast att initiativet "lett till den största folkvisesamling som någonsin har sammanbragts i Sverige". Den lyckade utgången kan ses som en seger för en publikkontakt av ett slag som är mindre vanlig nu 50 år senare. Intresset för insamlingen var ömsesidigt. Lyssnarna visade i många fall prov på ett starkt engagemang för saken, inte sällan känslomässigt rotat i egna erfarenheter av den folkliga vissången. Medieföretaget å sin sida väntade sig och fick också stort utbyte för sin programverksamhet. Kontakten med viskunniga lyssnare ledde sålunda till att åtskilliga inspelningar gjordes i insamlingens kölvatten.

Initiativet kom formellt från Gustav Adolfs Akademien (GAA) i Uppsala men bedrevs i praktiken av anställda vid radion i samarbete med GAA, Nordiska museet, Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) och Kungl. Musikaliska Akademien (KMA).

Vid de nämnda institutionerna fanns personer som tack vare sitt starka engagemang för den folkliga traditionen med naturlighet kom att få betydelse för insamlingen i olika funktioner. Den egentlige ledaren för hela verksamheten var dock Olof Forsén, då aktualitetschef vid Radiotjänst. För det tunga praktiska arbetet med att ta emot, ordna och på olika sätt registrera materialet jämte den dryga uppgiften att korrespondera med de talrika bidragsgivarna svarade Sigbrit Plænge Jacobson. Hon hade tidigare vikarierat som amanuens vid

ULMA och var åren 1947–1956 anställd som arkivtjänsteman vid Radiotjänst; under den aktuella tiden var hon också sysselsatt med etnologiska examensstudier och bekant med flera av de etablerade forskare som stödde insamlingen.³

För att aktivera människor som kunde ha kännedom om folkvisor sändes ett antal radioprogram där insamlingen annonserades för lyssnarna. I juni, juli, augusti och november 1947 framträdde Mats Rehnberg i tur och ordning med programmen "En visa vill jag sjunga." (om folklig vistradition), "Vad ska vi göra med de blanka gevär?" (om svenska bevärnings- och soldatvisor), "Banor byggs i mängd i våra dagar." (om rallarvisor) och "...fyran kommer och femman slår." (om arbetssånger). I december samma år följde ett program om julvisor ("Ty tackom vi så gärna.") av Hilding Celander. Under april, maj och juni 1948, dvs. under insamlingens slutskede, sändes ett föredrag av Carl-Allan Moberg om "Musiken i våra folkvisor", ett program av Dag Strömbäck om "Drömkvädet" och till sist "Folkets röst. Axplock ur radions folkviseinsamling" av Olof Forsén.

Insamlingen fick karaktär av pristävlan. Man utlovade inte några bestämda priser i förväg eftersom man först försiktigtvis ville underkasta hela det insända materialet en ordentlig granskning. Hur länge insamlingen skulle pågå var heller inte klart från början, snarast tycks man ha trott att det hela skulle vara avslutat före 1947 års utgång. I själva verket drog den ut på tiden och förklarades inte avslutad förrän i och med juni månads utgång 1948. Därtill fortsatte flera intresserade att sända in visor också en bit in på 1950-talet. Bedömningen av insamlingens resultat fördröjdes nämligen därför att tillströmningen av bidrag blev mycket större än man hade kunnat ana.

Insamlingens upprinnelse

Insamlingen hade föregåtts av andra initiativ i liknande riktning. KMA hade mottagit en hemställan daterad 5.12.1946 från musikdirektör John Norrman och andra medlemmar av Musikutskottets inom Södermanlands Bildningsförbunds Musikpedagogiska nämnd om att akademien måtte företa "en inventering av vårt lands folkviseskatt". Detta nämns av Gustaf Aulén i en skrivelse till KMA den 19 mars 1947. I den

säger han också att KMA redan tidigare "haft sin uppmärksamhet riktad på behovet av en dylik inventering". Han citerar ur sekreterarens berättelse för år 1936, i vilken denne (Olallo Morales) blickar tillbaka på den då nästan fullbordade utgivningen av *Svenska Låtar* (endast Skånedelen saknades då ännu). Sedan skriver sekreteraren: "Av fullt jämförlig musikalisk och folkloristisk betydelse vore emellertid att äga en samlad vetenskaplig upplaga av våra folkvisor och vokala folkdanser." Visserligen har Sverige en rad utgåvor av Geijer-Afzelius, Arwidson, Ahlström, Berggreen, Dybeck, Hägg och Fredin, men "i många fall röja de brist på historisk sakkunskap och kritiskt omdöme samt tjäna ett populariserande syfte, därvid melodiernas ursprungliga skönhet ofta förvanskas av bearbetningar och harmoniseringen". Vi saknar i själva verket "ett motstycke till Otto Anderssons ståtliga samling folkvisor", dvs. band V:1 av *Finlands svenska folkdiktning*, eller till Svend Grundtvigs och hans efterföljares *Danmarks gamle Folkeviser*.

Den motivering till den tänkta inventeringen som därefter anförs känns väl igen; den representerar samma syn på den folkliga kulturen och dess situation i det moderna samhället som uttrycktes redan av de ledande inom 1800-talets intellektuellt-borgerliga rörelse för att rädda en försvinnande kultur: "Men den alltmer förhärskande internationella stadskulturen utövar ett nivellerande inflytande på folkets egenart, och folkvisan, som aldrig haft hemortsrätt i staden, tystnar alltmer på folkets läppar och ersätts av senaste triviala schlager. Mången gammal ädel melodi torde likväl ännu kunna bevaras om räddningsarbetet ej allt för länge uppskjuts." Man uttalar till sist tanken att KMA snarligen bör tillsätta en kommitté för att förbereda en anhållan hos Kungl. Maj:t om anslag "för insamlande och utgivande av våra folkvisor och vokala folkdanser".

Sörmlänningarnas hemställan föredrogs vid KMA:s styrelsemöte i mitten av april 1947, varefter en kommitté bestående av Bror Jonzon, Olallo Morales, Carl Allan Moberg och Oskar Lindberg tillsattes för att bereda ärendet. Eftersom man fått kännedom om Radiotjänsts insamlingstankar föreslogs emellertid ett samarbete med medie-företaget.

Redan före sörmlänningarnas hemställan till KMA hade Hilding Celanders och Olof Forséns under hösten 1946 korresponderat om en

idé till en radiopristävlan. Den 23 september svarar Forsén på ett brev från den förre: "Idén om en radiopristävlan rörande folkvisor har jag hört talas om förut – jag minns inte, om det var Sahlgren eller Strömbäck, som kastade fram tanken." Han omtalar också att han för åttskilliga år sedan själv gjort ett radioprogram om arbetsvisor och då med framgång uppmanat lyssnarna att komplettera det material han genom egna inspelningar presenterade. En månad senare (22.10.1946) skriver Forsén att han vid ett sammanträde i Uppsala med de till GAA knutna Jöran Sahlgren, Dag Strömbäck och Åke Campbell diskuterat "Ditt förslag till en serie radioföredrag om den svenska folkvisan, kombinerad med en pristävlan för våra lyssnare ungefär i samma stil som med folksägnerna häromåret". Han kan "inte på detta tidiga stadium göra någon bestämd utfästelse från Radiotjänsts sida, men jag försäkrar Dig, att jag själv är livligt intresserad och att planen nog skall kunna förverkligas". En del inspelningar finns ju redan. Forsén vill gärna att Celander gör upp en mer detaljerad plan, inbegripande fyra-fem föredrag.

Av detta får man intrycket att Hilding Celanders roll var mycket betydelsefull för att insamlingen verkligen kom till stånd. Som svar på det senaste brevet uttrycker han sin glädje över att förslaget tagits upp på allvar. Han har förståelse för att man i Uppsala inte har så mycket tid för saken som "en gammal pensionär" som han själv. Han framlägger därefter den plan som Forsén önskat sig:

Tävlingen borde omfatta: 1) vistexter (som naturligtvis inte får vara hämtade ur tryck) 2) musik till visor – eller anvisningar på lämpliga vissångare, efter vilka melodierna kan upptecknas el. upptagas på skiva. 3) skrivna visböcker – viktigt! och ev. 4) skillingtryck av visor. Naturligtvis därjämte detaljerade uppgifter om källor, om visans användning osv.

Därtill framlägger Celander den senare realiserade tanken att orienterande föredrag bör hållas i radio, då regler och anvisningar för deltagarna kunde ges. Föredrag om olika slags visor finge bli beroende av om lämpliga föredragshållare kunde uppbådas. Han nämner Mats Rehnberg som tänkbar sådan och erbjuder sig att själv tala om julvisor. Men innan planen utformas bör enligt hans åsikt fackfolk rådfrågas, såsom Samuel Landtmanson och Nils Dencker. Celander menar till sist att särskilda pris bör utdelas för 1) texter 2) melodier

3) visböcker och skillingtryck. Den 23 december 1946 tackar han för att Forsén då har besökt honom i Göteborg; samtidigt ber han denne att meddela Sahlgren och Strömbäck att "vistävlingen uppskjutits till våren".

Det tycks alltså som om KMA och GAA haft likartade tankar angående en visinsamling vid samma tidpunkt. Av olika skäl blev emellertid KMA:s del i aktionen relativt obetydlig. Det starkaste folkloristiska intresset fanns hos GAA, ULMA och Nordiska museet, och Radiotjänst hade de bästa resurserna att nå ut till den allmänhet som man räknade med som villig att bidra med material. Som framskymtat ovan hade radion också erfarenhet av en liknande insamling några år tidigare, nämligen av sägner.

Pristävlingen utlystes i radio den 10 juni 1947 och presenterades i Röster i Radio nr 26/1947 som en "*pristävlan om den bästa otryckta folkvisan och folkvisesamlingen*". Det omtalas där att initiativet utgått från GAA och att den skall fullföljas i samarbete med representanter också för KMA och Nordiska museet. Därefter kunde de tilltänkta bidragsgivarna läsa följande:

Den medeltida svenska folkvisan, balladen, kämpavisan och andra äldre former, är ju ganska väl kända, kanske framför allt tack vare Geijers och Afzelius stora samling Svenska folkvisor, vars sista band kom ut för 131 år sedan. Men folkdiktningen avklippes ju inte vid medeltidens slut; den lever fortfarande. Det finns många vackra, originella och roliga nyare folkvisor, som aldrig blivit tryckta. Det är dem som Radiotjänsts pristävlan vill locka fram. Alla slags visor är välkomna (dock icke nykomponerade!), det kan vara visor av den typ, som går igen i 1800-talets skillingtryck, berättande om mord och olyckshändelser, gripande kärlekshistorier eller dystra levnadsöden, det kan vara arbetsvisor, såsom rallar-, soldat- eller sjömansvisor, gånglåtar, visor som anknyter till de olika årstiderna, skämtsamma nidvisor om kända ellet okända personer, kristliga folkvisor, eller andra.

Efter detta upprop följde i enlighet med Celanders idé de ovan uppräknade föredragen som skulle stimulera allmänheten att aktivt intressera sig för insamlingen.

Bedömningen av bidragen

Juryen som hade att fatta beslut om belöningar till bidragsgivarna fick följande sammansättning: professor Jöran Sahlgren, GAA:s sekreterare, chefen för ULMA docent Dag Strömbäck, ledamot av GAA, intendent Mats Rehnberg, Nordiska museet, professor Carl-Allan Moberg, Uppsala Universitet, ledamot av KMA och GAA, fil.lic. Olof Forsén, Radiotjänst och chefredaktören för Rösterna i Radio, Manne Ginsburg. För att få en sakkunnen bedömning av viss specialister togs kontakt med Ulf Peder Olrog och folkhögskoleläraren Nils Dencker. Vid ett sammanträde den 5 november 1949 i Radiotjänsts lokaler, Kungsgatan 8, då Campbell, Celander, Sahlgren, Strömbäck, Forsén, Plænge Jacobson och arkivarien vid ULMA Richard Broberg var närvarande, uppdrogs åt Olrog och Dencker att tillsammans med Broberg upprätta ett förslag till pristagare. Den sistnämnde hade då redan tidigare utsetts att gå igenom materialet och sortera fram de bidrag som kunde anses värdiga att vara med i den slutliga prisbedömningen. Hans utredning baserade sig på en grundlig genomgång av ett stort material, som uppenbarligen sällats fram av Sigbrit Plænge Jacobson, och hade avslutats tidigare under 1949; vid det aktuella sammanträdet kommenterade han sin rapport.

Vid det laget, mer än två år efter insamlingens utlysande, hade en viss oro förmärkts i brev från flera bidragsgivare som undrade vart deras visor hade tagit vägen, varför de inte fått höra dem i något radioprogram och vad som hade skett med pristävlingen över huvud taget. Liknande tongångar hördes i flera brev fram till det att resultatet av bedömningen blivit klart, dvs. under sommaren 1950. I själva verket hade organiseringen av det hela blivit ett problem för Radiotjänst. Olof Forsén skrev i november 1949 till Nils Dencker att bidragsgivarna är otåliga och väntar på besked och påminner om att det var GAA som tog initiativet till insamlingen. Därefter fortsätter han:

...jag hade räknat med att Radiotjänsts befattning med saken skulle i stort sett gå ut på att vi genom en serie föredrag reklamerade för insamlingen, att vi katalogiserade samlingarna och att vi honorerade de bästa bidragen. Nu vill Akademien (och Landsmålsarkivet) helst att Radiotjänst skall ta hand om saken även i fortsättningen, och vi har då ingen annan möjlighet än att vända oss till utomstående sakkunniga. Det hela ligger som du förstår vid

sidan av vår egentliga verksamhet. Vi har ju inte anslag till vetenskapliga ändamål utan endast till radioprogram...

Richard Brobergs rapport mynnar ut i en förteckning över bidrag som han anser bör komma i fråga för den slutliga bedömningen. Den upptar ett femtiotal "nyare vissamlingar" (dvs. uppskrifter gjorda enkom för pristävlingen) och cirka 25 "äldre handskrivna visböcker o. dyl.". Han framhåller att det inte ingått i hans uppdrag att fälla något allmänt omdöme om materialet men understryker att vissamlingen bör bedömas som en helhet, så att det faktum att det finns åtskilligt allmängods i de flesta bidragen inte skall förrycka helhetsintrycket. Man kan inte vänta sig annat än att "de allmännaste och populäraste visorna" skall förekomma i en mängd upplagor.

I ett slags sammanfattning i Röster i Radio nr 37/1950 påstår Olof Forsén att man inte hade några förväntningar om att "finna varianter av de gamla medeltida balladerna, vårt syfte var helt enkelt att få exempel på de visor som under det senaste århundradet har levat på folkets läppar". Av Brobergs rapport får man dock intrycket att man åtminstone från folkloristiskt håll hade hoppats att också få in ovanliga visor och gärna sådana av hög ålder. Att så inte blev fallet annat än undantagsvis beror enligt Broberg på insamlingens karaktär. Det är naturligt, skriver han, att en "allmänt inriktad inventering av folkets visor" av det här slaget "icke kan inbringa ett material som förmår mäta sig med vad som kan åstadkommas vid en undersökning ute i fältet av en inom folkdiktning och folkmusik förfaren forskare". Det blir ju för varje år allt svårare att komma åt "det äldre, genuint folkliga traditionsskiktet på annat sätt än genom direkt utfrågning från fall till fall". Det material som nu kommit in "är mycket blandat och av synnerligen växlande värde".

Trots sina reservationer anser Broberg att samlingen som helhet torde "kunna betraktas som ett ganska gott tvärsnitt genom svenska folkets förråd av visor – åtminstone de allmänt gängse eller i vidare kretsar populära – under 1800-talets slut och 1900-talets förra hälft". Den är därför av värde för forskningen. Genom sitt stora omfång ger den "en ganska god uppfattning om vad det är av den sångbara litteraturen som har upptagits inom folkets olika skikt och grupper". Den tillhörande samlingen av brev från bidragsgivarna tillfogar dessutom

värdefulla uppgifter om "visornas ursprung, sättet för traderingen, uppteckningstid o.s.v."

Rapporten ger också en översikt över det inkomna vismaterialets innehåll:

- 1) Ett fåtal äldre visor, ballader och "romanser".
- 2) Det övervägande antalet är episka visor "av skillingtryckstyp" och visor som spritts genom allehanda vistryck, visböcker, tidningar. dvs. visor som handlar om "kärlekstragedier, inträffade katastrofer, mord" och annat. Det är visor som Hjalmar och Hulda, Alpens ros och Skeppet Skuldass undergång och liknande. Hit hör enligt Broberg "i viss mån" också ett ganska stort antal kupletter, revyvisor och schlager.
- 3) Ett mindre antal tillfällighetsdikter m.m. på folkmål.
- 4) Ett relativt fåtal friarvisor, nidvisor o. dyl.
- 5) Ett stort antal bevärnings- och soldatvisor, sjömansvisor, fångvisor samt yrkesvisor, speciellt rallarvisor. Även emigrantvisor.
- 6) Många religiösa sånger, av vilka de flesta torde komma ur andliga sångböcker (som t.ex. *Sions toner*, *Missionsförbundets sångbok*).
- 7) En del visor av varierande art: barnvisor, vaggvisor, vallvisor, skämtvisor, ramsartade visor, kumulativa visor, stjärngosse-, lusse- och Staffansvisor.

Vid sammanträdet den 5 november 1949 diskuterades principerna för prisbedömning och honorering av bidragen. Enligt protokollet framhävde flera talare att man vid bedömningen skulle ta hänsyn till "dels bidragens vetenskapliga och historiska värde, dels till de tävlandes arbetsprestationer".

Först följande sommar (15.6.1950) fattades vid ett möte på Radiotjänst beslut om utdelningen av priser. Nils Dencker redogjorde för sin, Olrogs och Brobergs bedömning av materialet. Forsén hade i sin inledningsvis nämnda skrivelse till chefskollegiet vid Radiotjänst äskat 5000 kronor som skulle räcka till priser och premier till deltagarna men också till arvoden till de tre i priskommittén och därutöver till inlösen av insända visböcker och skillingtryck. Emellertid meddelade nu programchefen vid Radiotjänst Henrik Hahr att endast 2000 kronor stod till förfogande för allt detta. I praktiken gick hela den sum-

*Förstapristagaren Valborg Carlsson i Åsensbruk, Dalsland.
Efter foto i boken Den medeltida balladen.*

man till priser, kommitténs honorar betalades uppenbarligen ur annan kassa.

Beslut fattades om att följande bidragsgivare skulle få penningpriser; tre personer skattades särskilt högt:

- 1) Valborg Carlsson, Eriksbyn, Åsensbruk, Dalsland (300 kronor)
- 2) P. N. Persson, Mackmyra, Gästrikland (200 kronor)
- 3) Emil Söderman, Ramsjöstrand, Skåne (150 kronor)

Åtta deltagare tillerkändes ett pris på 75 kronor vardera, nämligen: Ogden Carlsson, Örmanäs, Åsa, Halland, Térèse Lättman, Stockholm, Signe Widholm, Bergsjö, Hälsingland, Signe Forsgren, Dannemora och

Österbybruk, Uppland, Johan Lundqvist, Ystad (musikfanjunkare), Karin Sjöblom, Odensvi, Västmanland, Ester Lundström, Storuman, Lappland och Augusta Nilsson, Göteborg. Den återstående summan på 750 kronor beslöt man dela upp på ytterligare tio priser à 50 kronor och tio à 25 kronor. Utöver detta belönades inemot 50 bidragsgivare med ett bokpremium; för att hålla nere kostnaderna blev det ett exemplar av den nyss utgivna jubileumsskriften *25 år med Sveriges Radio*.

Gensvaret från allmänheten

Det råder inget tvivel om att pristävlingen kom att bli ett betydelsefullt led i insamlingen och omhändertagandet av den svenska folk-

Signe Widholm, Bergsjö, Hälsingland belönades med 75 kronor. Foto i Svenskt visarkiv.

liga visskatten. Förutom det rika material som sändes in i handskrivet skick (enskilda visuppskrifter och hela visböcker) ledde som nämnts kontakten med lyssnarna till en mer omfattande inspelningsverksamhet än som tidigare bedrivits inom Radiotjänst. Den kom senare att fortsättas, framför allt genom Matts Arnberg och Ulf Peder Olrog. Härigenom uppstod den stora samling av inspelningar av både visor och folklig instrumentalmusik som numera finns deponerad för forskning i Svenskt visarkiv. Väsentliga inslag i det inspelade materialet kom som bekant med tiden att ges ut på LP-skivor (senare också på CD).⁴

Det låg emellertid en konflikt inbyggd i initiativet; de involverade parterna hade åtminstone delvis olika intressen. För GAA och ULMA var det vetenskapligt-folkloristiska syftet inte oväntat betydelsefullast. Man ville få en aktuell motsvarighet till samlingar av visuppteckningar från äldre tider. Inom Radiotjänst saknades inte förståelse för den sidan av saken, både Olof Forsén och särskilt Sigbrit Plænge Jacobson i sitt praktiska handhavande av materialet var införstådda. Men av naturliga skäl kunde inte ett medieföretag offra för stora resurser på en vetenskaplig behandling av det insända. Det viktiga för Radiotjänst var när det kom till kritan att få material till programverksamheten. Olof Forsén förklarar detta i ett brev till Emil Söderman 26.8.1950: "Givetvis var det vår avsikt med pristävlingen att få fram material, som lämpade sig för publicering via radio eller Röster i Radio. Men Akademiens tanke var ju dessutom att få en inventering av det svenska visförrådet."

Den tredje och intressantaste parten, allmänheten, var en storhet med många ansikten. Att den visade upp olika reaktioner hade delvis sin grund i att utlysningen av tävlingen inte kom alla bidragsgivare till del direkt utan endast i andra hand. Det var sålunda inte klart för alla att det var fråga om en insamling av visor som hörde hemma i folktraditionen. Flera förhoppningsfulla insändare skickade i stället in visor som de själva diktat och tonsatt och framfört i skilda sammanhang. De beaktades inte i tävlingen, vilket retade somliga. Andra bidragsgivare var framför allt intresserade av att i radioprogram få lyssna till de visor de själva och andra skickat in; flera kommentarer i brev uttrycker missnöje med att så inte blev fallet i så hög grad som de önskat.

Men även bland bidragsgivarna fanns i många fall ett starkt intresse för insamlingens syfte att samla in och ge en bild av den folkliga sången. Om de flesta sände in visor som de själva mindes eller hade samlade i handskrivna visböcker, uppträdde somliga till en del som upptecknare av andras material. Till dem hörde folkskolläraren Emil Söderman som i ett brev (2.10.1947) nämner att han har en samling från Bjärehalvön "på omkring 130 visor jämte bortåt ett åttiotal melodier...". Han är nog med att meddela hur hans visuppteckningar kommit till: "Flertalet av visorna har jag upptecknat efter muntlig diktamen, ett mindre antal efter skrivna visböcker, ej några efter skilningstryck. Samtliga melodier äro upptecknade efter i bygden boende minnesgodas gamla, som sjungit dem samtidigt med uppteckningen vid orgeln i min skola."

Hallänningen Ogden Carlsson skriver 24.8.1951 till Radiotjänst: "Jag har under den gångna sommaren varit på språng efter folkmelodier och har även upptecknat några som jag hoppas kunna sända Eder under höstens lopp..." En av dem som belönades med 50 kronor, lantbrukaren och fågelholkmakaren (med kronprinsen som kund!) C. Aug. Andersson från Blekinge säger sig förstå att ändamålet med insamlingen är att bevara visorna åt eftervärlden, vilket också är hans egen tanke. Han besöker därför enligt brev 14.2.1948 andra viskunniga: "Att jag inte spara mödan kan Ni förstå när jag reste förliden höst 4 mil till en gammal sångare för att få visan Jakobs Bröllop som jag hört honom sjunga för 40 år tillbaka. Trotts sina 90 år på nacken kunde gubben sjunga de hela 50 versen samt många andra som jag fick med mig." En dryg vecka senare förklarar han att han har kännedom om flera gubbar som kan visor, bland annat en lantbrukare i Svängsta som kan 90 strofer av Sinclairsvisan utantill. Och han frågar: "Har Ni sådana kärngubbar i Stockholm förutom Konung Gustav förstås?" (23.2.1948)

Musikfanjunkaren Johan Lundqvist i Ystad var en annan av de bidragsgivare som eftersökte visor speciellt för insamlingen. Naturligt nog med tanke på hans yrke tog han bland annat kontakt med regementen. Han reste till Helsingborg för att sammanträffa med "mannarna på K 2 och känna dem på pulsen" (brev 26.5.1948); likaså fick han visor från I 6.

1943 års katalog.

C. Aug. Andersson

Fågelholksfabrik

HALASJÖ — Rikstelefon 3

Specialité: Holkar av naturlig stam.

C. Aug. Andersson i Halasjö, Blekinge var lantbrukare, fågelholkmakare och vissamlare. Här en sida ur hans produktbroschyr.

Ett vanligt dilemma i vissamlandets historia skymtar också hos flera insändare, nämligen att de inte kunde skriva ned melodierna till sina texter. I en del fall fick man hjälp av någon närstående eller bekant med musikalisk kompetens. Signe Forsgren hade sålunda kontakt med

en välkänd folkmusiker, nämligen Anton Jernberg som uppptecknade melodier efter henne.

Det skall inte döljas att en så stor samling bidragsgivare visar upp både ädla och mindre ädla attityder till insamlingen. Sålunda saknas inte ett drag av vinningslystnad bakom en del insändares skickningar. Somliga tycker sig inte bli uppskattade efter sina bidrags värde. Några klagar på otillräckliga eller helt uteblivna belöningar. En f.d. rallare påtalar om och om igen det dåliga intresset för hans bidrag, han som glatt sig åt "en liten kontant ersättning vilket skulle vara kärkommet i min tillvaro med Sjukdom o Fattigdom". Hans bidrag bestod dock bara av två visor, men för att få lugn kapitulerade insamlingsledningen till sist och skickade 25 kronor med den inte helt sanningsenliga motiveringen att det var för inlösen av hans material. Andra insändare däremot visar enbart oegennyttig glädje över Radiotjänsts initiativ. Så förstapristagaren Valborg Carlsson som skriver att hon "är så tacksam och glad över att några av hennes [farmoderns] visor blir bevarade".

Av hela insamlingens material får man intrycket att det ute i landet fanns ett mycket starkt personligt engagemang för visan och dess bevarande. Augusta Nilsson, bosatt i Göteborg, som var den som levererade in det största antalet visuppteckningar, inte mindre än 572 texter, berättar i sina brev mycket om sig själv, om det fattiga barndomshemmet i Nyköping, om personliga problem och om sin egen sång. Pristävlingen har betytt mycket för henne:

Jag har varit så intresserad, att jag knappast kunnat sova! Jag har legat om natten å letat i mitt minne, så har jag rusat upp då jag kommit ihåg någon visa, å antecknat några ord för jag ej skulle glömma den. Så rusa jag upp fyra gånger en natt, men nu ska jag försöka slita tankarna från visorna. Men jag lovar ej säkert jag kan låta bli. [- - -] Jag har i minnet upplevat romantiken, som vi gamla gerna hålla fast vid." (11.9.1947)

Som svar på detta uppmanar den förstående Sigbrit Plänge Jacobson henne att inte ta ut sig och för all del sova om nätterna. Senare samma höst (7.11) skriver Augusta Nilsson: "Sen jag var barn har jag älskat musik, sång, dikter och skrivit ned allt det jag ej kunde gömma i minnet. Nu har jag sörgt att allt detta skulle dö med mig. Men så kom er insamling av visor, och det var som en dröm för mig." Det uppstod ett personligt förhållande mellan den av sorger och sjukdom plågade

äldre kvinnan och den mottagande yngre. När insamlingen är slut skriver den förre: "Sedan detta arbete med Visorna sluta, blev det så dystert. Jag lärde mig hålla av fröken. Men får jag leva, kanske det blir någon annan tävlan, så vi åter råkas genom brev." (11.11.1948)

Marie Magnusson i Brättne, Arvika, belönad med 25 kronor, vittnar om sitt visintresse vid sidan av det dagliga arbetet: "Nu får inte Radiotjänst tro, att jag är en lättjefull gammal dam, som har gott om tid, vi har jordbruk, så jag ser om kor ungdjur samt tre stycken karlar – jag har suttit oppe på kvällarna, sen det blivit tyst och stilla, ty jag är intresserad av att skriva så många visor som möjligt åt Eder." (8.9.1947)

Det var i huvudsak äldre människor som bidrog till tävlingen, vilket ju också stämde väl med tanken att man skulle få en bild av det folkliga visintresset kring sekelskiftet 1900. Man letade i sitt förråd av visor som man lärt av sina föräldrar eller äldre släktingar. Det var ett arv från sin egen barndom som man drog fram ur minnets gömmor. Térésa Lättman skriver att hon ser sina visor just som "ett arv från mitt fattiga barndomshem i Småland". När hon belönas med 75 kronor delar hon det följdriktigt med sin syster och avsätter pietetsfullt fem kronor till blommor på föräldrarnas grav (brev 26.6.1950).

Flera insändares brev talar också om deras upplevelser av visans liv under deras ungdom, även om kommentarerna inte sällan vittnar om att de ser det hela genom ett nostalgiskt filter. Augusta Bengtsson i Malmö som fick bokpris skriver 4.3.1948:

Jag minns sådant jubel det blev bland oss barn när positivspelaren kom och spelade. Vi köpte hans visor och lärde oss dem efter hand, sedan sjöng vi dem tillsammans under de vackra sommarkvällarna. (I en miljö som var så vacker med böljande sädesfält och vackra ängar, där vi brukade plocka blommor om dagarna under sommarlovet, medan storken gick en bit ifrån oss. Han samlade mat till sina ungar och flög sedan ut till sitt bo på Bulltofta herrgård. Detta har jag skrivit för jag ser alltid den idyllen när jag sysslar med mina visor. Den hör isamman med dem.)

Flera bidragsgivare skickade in tryckta visböcker, skillingtryck, tidningsklipp eller avskrifter av diverse tryck. Initiativtagarna hade förklarat sig intresserade av skillingtrycken eftersom de varit så viktiga för visornas spridning. Det kom också in ett försvarligt antal; en person, Gustaf Berndtsson i Göteborg, belönades med 50 kronor för

RIK PÅ LYRIK

Är enligt marg.-poetens uppfattning skillingtrycks-samlingen som enligt gårdagsintervjun Radiotjänst samlar ihop.

Det spreds skillingtryck över Sveriges land
om mord och om ljuv romantik,
och de innehöll i all anspråkslöshet
en fond av äkta lyrik.

Om kärlek och sorg och om saker som hänt
stod i texter med "hw" och "q",
och om Sparre som älskade Madigan
och om Lincoln som sköts "mittitu".

När vi skddar de schlager som diktas i dag
och som tillkommer mera på slarv,
bör vi fråga oss självansakande tyet:
— Hur har vi förvaltat vårt arv?

BRISCO.

Kommentar i Svenska Dagbladet 27.4.1951, där man tagit fasta på intresset för skillingtrycksvisor.

den samling han ställt till förfogande. Andra insändare understryker sitt engagemang för visor som levtt och lever muntligt traderade. Dea Andén, bosatt i Uppsala men med minnen från sin barndom i Skåne, berättar (8.1.1948) att hon fått de flesta av sina visor ur muntlig tradition och menar att det blir "något särskilt med visor som komma till en utan förmedling av trycksvärta...".

Dea Andén, som tillerkändes ett 25-kronorspris, hör också till en grupp bidragsgivare som gör iakttagelser om sättet att sjunga visorna,

vilket de menar förr var annorlunda än det numera är. Hon skriver i det nämnda brevet:

Helst bör de höra sjungas på det vedertagna sångsätt, som förr var brukligt, nu lika bortlagt som visorna. Jag skulle önska att den överdådiga bredd och humor som gamle Ousby-Jönsson hade i sina "skånska trallar" också kunde följa med på pränt, eller det gripande vemodet i t.ex. "Dyrk och Nyttjel" eller "Lilja i dalen", eller accenten i "pigvisorna" från min barndoms pigkamrar, sjungna med det djupa allvar, som texten kräver – om kärlek och trohet i döden, trotsande börd och rikedom eller om bittert svek. Det var ingen dansbaneflirt minsann.

Ester Lundström i Storuman funderar kring ett ålderdomligt sångsätt (6.1.1948): "I de flesta av dessa visors melodier är något som den tiden kallades för 'drag'. Man liksom åker på tonerna t.ex. Kär-le-ken. Finns även i *gamla* psalmmelodier som jag hört."

Om folkvisans enkelhet skriver några bidragsgivare. Ester Lundström kontrasterar den mot resultatet av de arrangemang som man ibland kunde höra framförda i radion (2.3.1948): "Vore väl något för Sven Sköld att arrangera? Men enligt mitt tycke 'krusedullar' han ut dem för mycket. Folkvisan bör vara – vad skall jag säga? à la naturel." Och Augusta Nilsson skriver (9.8.1947): "Folkvisor skall sjungas enkelt, med känsla."

Troheten mot den muntliga traditionen medförde dock vissa problem, som inte är okända i vissamlandets historia: alla visor är inte vackra. Flera insändare finner sig tvingade att utöva censur mot sina eller andras visor. Johan Lundquist skriver (17.3.1948): "Ibland visorna jag fått från I 6, finnas 2 st som jag inte vågat sända till Eder. Båda är av den sort, som förr sjöngs med förkärlek i drängstugorna. Visorna har, skam till sägandes, sjungits av I 6 beväringar under marsch. Önskas visorna och Ni vågar läsa dem, skall jag insända dem." Plænge Jacobsson uppmuntrade honom att skicka även dessa för att inte bilden av folkets visor skulle bli ofullständig; till sist gav han med sig. Löjnanten Carl Cassel som berättar om det skånska majsjungandet vill inte skicka in de nidverser som hörde till; de skulle inte lämpa sig för tryck (20.8.1947).

Andrepristagaren P. N. Persson meddelar att han underlåtit att skriva av vågade visor (16.7.1948), och en annan insändare har suttit och klippt bort bitar av rallarvisor innan han skickade in dem. Signe Fors-

gren hörde till de bidragsgivare som kom att höras i ett radioprogram; hon blev mycket uppmärksammasad och framträdde vid olika tillställningar. Också hon är reserverad inför vissa vistexter (2.8.1948): "Det är även synd att de allra vackraste melodierna som funnits, ska ha så ful text för det mesta, så man inte kan skriva dem." Liksom andra blir hon dock uppmanad att skicka in även fula visor och ger med sig, samtidigt som hon erkänner att hon vid inspelningen av hennes visor undanhållit dem: "Men några fula visor kan jag ju också ta med [...], för redaktör [Sven-Olof] Olsson ville jag inte tillstå att jag kunde sådana." (20.8.1948)

En vanlig förfrågan från bidragsgivare är om Radiotjänst kanske redan har fått vissa visor som de skulle kunna skicka in. Till svar på detta får de veta att det kanske kan vara fallet men att man ändå gärna önskar erhålla de nämnda visorna. Det är nämligen av intresse att få fler varianter eftersom det nu förhåller sig så att muntligt traderade visor normalt företer variantbildning. För detta har insändarna ofta nog förståelse, men man ser inte oväntat också resonemang om vad som är rätt och riktigt i en version av en viss visa.

Ogden Carlsson som hör till dem som utförligast kommenterar sina bidrag har uppenbara problem med vad som skall anses äkta, ursprungligt och rätt. Han skriver 8.8.1947 att man inte skall tro att "de äldsta 'muntliga' uppteckningarna [är] de mest tillförlitliga som många tro, de äro ofta fulla med 'stavfel' och 'hörfel', ja jag menar att många åldriga sagesmän ofta av ren glömska meddela felaktigheter som de

Älsköt. Tarmareflickan. Uppb. Ogden Carlsson

D:1 Man tror i-vr att som-me ri-a att kan-det är häm-se om stan. Men den tarm-buff, stå den ne-jeri-sa som in-te vid annat är van. Trä mig är det od-slygl att bli-ka på gat-stä-ner gar-lar och hus ty jag är en for-ma-re-flic-ka som föddes i grön-sten och ljus.

Den flitige Ogden Carlsson i Örmanäs, Halland la ned stor möda på att teckna upp melodier.

själva inte veta om och därför finnes både texter och melodier i så enorma mängder varianter så det är inte lätt att veta vilket som är rätt eller inte.”

I en kommentar från oktober 1947 går han bland annat till rätta med ett par kända vissamlare och -utgivare:

Att uppteckna farmareflickans melodi är ingen lätt sak då den förekommer i alla möjliga varianter både i rytm och tongång, sålunda har jag på relativt kort tid hört den i 10 varianter från olika delar av vårt land. Jag har dock kunnat spåra en och samma melodi fast rytm och tongång avvikit betydligt. Största avvikelsern hade den som föredrogs i Radio för några år sedan och som upptecknats av sjökapten Sigurd Sternvall och hans medhjälpare Anna Zeeland [i] Stockholm, här kunde jag inte finna något gemensamt med de övriga jag hört och i deras uppteckning kunde jag inte finna något 'äktat' och 'ursprungligt'. Sänder här till Radiotjänst en av de bästa jag hört och som jag hoppas skall någorlunda likna själva den ursprungliga, men det är inte lätt att finna den rätta då varianterna äro så enorma.

Ogden Carlsson är sålunda en representant för en inte ovanlig men numera föråldrad syn på de muntligt traderade visornas liv; den variantbildning som är tecknet på att visorna har varit en levande angelägenhet för så många människor är för honom, liksom den var för äldre seriösa visforskning, en besvärande omständighet som det gäller att komma till rätta med. Karakteristiskt nog har han en kritisk syn även på sin egen fars visnedsskrifter: ”En del visor har far skrivit efter hörsägen, de äro felaktiga därför har jag gjort en del rättelser och förbättringar som jag funnit i mera kompletta handskrifter eller skillingtryck som jag lånat av bekanta.” (Okt. 1947)

Vad hände med materialet?

Vad som skulle hända med det material som kom in genom insamlingen var inte bestämt när det hela tog sin början. Antydningar finns om att det skulle överlämnas till ULMA eller Nordiska museet eller kanske delas på dessa två institutioner. GAA:s styrelse beslöt emellertid vid ett möte i Zornmuseet i Mora 6.11.1948 på förslag av Dag Strömbäck att ”åt Radiotjänst anförtro vården och arkiveringen av det under tävlan inkomna materialet på villkor att Radiotjänst katalogiserar samlingarna och håller dem tillgängliga för forskare”. Att detta ho-

tade gå utöver Radiotjänsts möjligheter har redan framgått. Vid slutet av 1960-talet överfördes materialet till Svenskt visarkiv. Man anar att Ulf Peder Olrog som drogs in i bedömningen av de insända visorna hade en avgörande betydelse i det avseendet; han var ju en av de personer som låg bakom grundandet av Svenskt visarkiv 1951.⁵

Den 1 september 1950 utgick en skrivelse undertecknad av Forsén till deltagarna om att de om möjligt skall låta bidragen stanna i Radiotjänsts ägo i enlighet med GAA:s vilja. De flesta som sänt in utskrifter enkom för insamlingen svarar att de gärna låter dem bli kvar hos Radiotjänst. Däremot krävde åtskilliga insändare av handskrivna visböcker sina klenoder tillbaka, ofta med hänvisning till att de hade sitt personliga värde för dem själva och för anhöriga. I sådana fall gjordes mikrofotografiska reproduktioner av det insända. En anledning till missnöje med insamlingsledningen som yttrades i flera brev var att det dröjde oacceptabelt lång tid innan materialet återsändes, i enskilda fall upp emot fem år – ytterligare ett bevis för att Radiotjänst inte hade personella resurser att avsluta insamlingen till allas fulla belåtenhet. Flera insändare blev upprörda över senfärdigheten, inte minst den mycket självmedvetne Emil Söderman som upprepade gånger påtalar det han uppfattar som brist på respekt för hans insatser. Med citat ur brev från Mats Rehnberg visar han att han tidigare gjort forskningen stora tjänster genom att sända material bland annat till Nordiska museets Etnologiska undersökning. Han fick vänta till oktober 1950 innan han fick sin vissamling tillbaka.

Det material från insamlingen som numera alltså förvaras i Svenskt visarkiv omfattar *för det första (med signum SVA 275 A)*: utskrifter av visor på lösa blad (i en del fall med melodier) som i de flesta fallen gjordes just för pristävlingen och sändes in under åren 1947 och 1948 (jämte en del utskrifter som fortsättningsvis kom in under det tidigare 1950-talet), *för det andra (SVA 275 B)*: handskrivna visböcker i original eller på mikrofilm (ett antal visböcker återsändes dock utan att bli kopierade), *för det tredje (SVA 275 C)*: korrespondens mellan bidragsgivarna och insamlingsledningen (särskilt Sigbrit Plænge Jacobson); även en del andra skrivelser som rör insamlingen, *för det fjärde*: skrivelser, protokoll etc, rörande insamlingen; även en frekvenslista över de vanligaste visorna, förteckning över skillingtryck i samlingen m.m., *för det femte*: personregister över bidragsgivare och topografiskt

register, för *det sjätte*: utbredningskartor avseende viskategorier i de inspelningar som gjordes till följd av pristävlingen (med tillhörande katalog).

Slutkommentar

Visinsamlingen är ett gott exempel på etermediets betydelse för allmänheten. Flera insändare vittnar om vilken glädje de i sitt liv hade av radion både för förströelse och som förmedlare av kunskaper. Samtidigt som man skickar in sina visor vänder man sig till institutionen Radiotjänst och tackar för eller kritiserar programutbudet i allmänhet. Program med material ur den folkliga kulturen tycks ha väckt ett påtagligt intresse. Uppmaningen att sända in visor hörsammades därför med entusiasm av många människor i olika sociala miljöer. "Edert brev gjorde, att jag fick en 'knäpp' i övre våningen, med resultat som jag bifogar", skrev t.ex. Johan Lundquist (15.2.1948).

Antalet bidragsgivare uppgår till bort emot 600.⁶ Under och efter insamlingen företogs inspelningar med de personer som föreföll ha en särskilt intressant repertoar och som själva verkligen ville bli dokumenterade. Somliga var ovilliga därtill, övertygade som de var om att de inte kunde sjunga på ett sätt som skulle göra sig i radio. Förstapristagaren Valborg Carlsson hörde till dem. Först efter en lång övertalning när hon 1951 fick besök av Olof Forsén och Qvitt Holmgren gick hon med på sjunga sina visor. Inspelningar gjordes efter ett sjuttioal personer. Några av insändarna förklarade sig också villiga att vara ciceroner åt Radiotjänsts utsända, så att de kunde komma i kontakt med intressanta traditionsbärare i bygden. På det sättet sammanträffade man också med personer som inte hade sänt in material till insamlingen.

Det kan diskuteras i vilken mån just tävlingsformen bestämde insamlingens resultat. I många fall torde det bland folk ha funnits reservationer mot att skicka in visor som i och för sig hade varit värdefulla att få men som insändaren inte trodde var av intresse i en tävling; det gällde nog inte bara fula visor. Men den entusiasm som var så påtaglig hos många bidragsgivare gav i stället spontant ett mycket varierat material. Richard Brobergs tidigare nämnda åsikt att

Signe Forsgren, "vissångerskan från Vigelsbo", Dannemora, Uppland. Foto i Svenskt visarkiv.

en sådan insamling inte kunde ge samma goda resultat som en undersökning genomförd med vetenskapliga ambitioner måste inte ha absolut giltighet. Det personliga engagemanget kan ha gett ett utbyte som inte skulle ha nåtts med utgångspunkt från folkloristiska frågemallar. Dessutom var det en stark drivkraft för många insändare att de hoppades att med tiden få lyssna till flera radioprogram med visor, sådana som de själva sänt in likaväl som andras.

Under alla händelser blir ett bestående intryck av bidragsgivarnas samlingar och kommentarer till dem att vissången för många människor hade en stor betydelse i deras liv. Signe Forsgren vittnar om att det är hennes högsta glädje att få sjunga, "om jag bara orkar så sjunger jag hela dar" (2.8.1948). Och det intryck hennes sång i radio gjorde visar den genklang den väckte hos andra. När hon för gallbesvär besökte lasarettet i Östhammar blev hon igenkänd på sin röst, som hon stolt berättar i ett brev från 20.8.1948: "Och jag blev mottagen som delsbostintan där, för både läkarna och systrarna kände igen min röst från radion. Till och med nere i röntgenrummet måste jag sjunga 'Jekornn geck' samt min visa 'Järvsö-Petter'. Och i salen sjöng jag visor till sista minuten."

Noter

- ¹ De skrivelser, brev och andra handlingar som åberopas i denna uppsats förvaras i Svenskt visarkiv under signum SVA 275, antingen i original eller kopia.
- ² Beräkningen av det insända materialets omfattning görs i en sammanställning signerad Sigbrit Plænge Jacobson 29.5.1951. Det exakta antalet uppskrifter uppges där vara 10529. 524 skillingtryck kom in, med inalles 2471 vistexter.
- ³ Uppgifter om Sigbrit Plænge Jacobsons anställningar erhållna genom Karin Uhrvik vid SOFI/Folkminnesavdelningen i Uppsala.
- ⁴ Som framgått hade KMA tänkt sig en tryckt utgåva på basis av det insamlade materialet. Denna fråga var fortfarande på tapeten vid det ovan nämnda mötet 15.6.1950, då man "uttalade önskvärdheten av att materialet skulle publiceras i bokform genom Radiotjänsts försorg". Idén övergavs dock.
- ⁵ Olrog hade också (vid mötet 15.6.1950) redogjort för "principer för bevarande av det material, som ev. måste återsändas". Han föreslog mikrofilmning som han ansåg vara billigast. Dessutom talade han för en katalogisering så "att man lätt kan finna en speciell visa". Kopior på sådana katalogkort skulle lätt kunna tillföras andra samlingar. Svenskt visarkiv fick en uppsättning av korten, som alltså utgår från textbörjan.
- ⁶ Den exakta siffran är i Sigbrit Plænge Jacobsons beräkning 570; den tycks mig kanske vara något för låg.